

Vplyv umenia na vytváranie socialistického svetonázoru

Dalimír Hájko

Umenie má silou svojej obraznosti a spôsobom interpretácie svojich obsahov významné miesto v systéme javov, ktoré pôsobia na vytváranie a formovanie názorov na svet vcelku, na chápanie všetkých — spoločenských i prírodných — procesov, ktoré prebiehajú vo svete a na ktoré človek môže alebo musí reagovať. Názory a postoje, ktoré si ľudia osvojujú, získavajú prostredníctvom umenia, tvoria dôležitú súčasť ich svetonázoru. Umenie dotvára charakter potrieb človeka, formuje ich obsah; umelecké diela majú teda okrem estetickú aj politickú, výchovnú a poznávaciu hodnotu a funkciu, a to najmä preto, lebo majú schopnosť pretvárať svetonázor človeka, presnejšie: aktívne sa zúčastňovať na tomto pretváraní spolu s pôsobením ekonomických, politických, sociálnych a iných faktorov.

Socialistické umenie, spoluformujúce svetonázor človeka žijúceho v socialistickej spoločnosti, musí využívať túto svoju schopnosť — schopnosť meniť, formovať postoje a názory ľudí — v prospech realizácie svojho všeobecného humanistického poslania, ktoré priamo korešponduje s myšlienkami socialistického humanizmu. Keď hovoríme o „všeobecnom humanistickom poslaní umenia“, máme na mysli skutočnosť, že ozajstné umelecké výtvory takmer vždy aspirovali na postavenie ochrancov nároku ľudí na šťastie a na špecificky ľudské formovanie spoločenského života.

Tvorivé sebauplatnenie a sebauplatňovanie človeka

je obsiahnuté v každej oblasti kultúry, či je to veda, alebo umenie a literatúra. A slobodný i aktívny život ľudí, ktorý je cieľom socialistického humanizmu, môžeme dosiahnuť iba vtedy, keď *tvorivá práca*, taká charakteristická pre vznik kultúrno-estetických hodnôt, rozšíri svoj vplyv na všetky oblasti ľudskej činnosti, keď sa ľudská osobnosť bude rozvíjať pod vplyvom takých tvorivých vypätí človeka, aké sú stelesnené v umení, v umeleckých dielach.

Humanistické krédo socialistického umenia sa prejavuje najmä v úsilí vypracovať reálne kritéria na určovanie zmyslu ľudskej existencie, ktoré by nevychádzali iba z *dosiahnutého* spoločenského pokroku, ale ktoré by predovšetkým pomocou špecifických vyjadrovacích prostriedkov umenia napomáhali ďalší rozvoj tvorivých schopností človeka, ktoré by stimulovali

vznik potreby tvoriv

a ktoré by anticipovali názory a postoje človeka budúcnosti, a tým vytvárali konkrétnu pôdu pre vznikanie vedeckého, socialistického, teda humanistického svetonázoru, presne v duchu slov Maxima Gorkého, ktoré povedal v jednom svojom prejave mladým adeptom literárneho umenia: „Pre mňa nejestvuje idea bez človeka. Pre mňa je práve človek a len človek tvorcom všetkých vecí a všetkých ideí.“

Tieto všeobecné kritériá umožňujú identifikovať pokrokové tendencie v umení, umožňujú odhaliť mieru toho, nakoľko je to-ktoré umelecké dielo alebo umelecká koncepcia schopná vyjadriť a umelecky zobraziť pokrokové tendencie spoločenského vývinu. Tu treba hľadať aj základný význam umenia ako činiteľa, ktorý spoluformuje socialistický svetonázor, aj vysvetlenie umenia ako javu, ktorý sa vyvíja pod spätným vplyvom tohto svetonázoru, v neoddeliteľnej jednote a v súvislostiach vzájomného pôsobenia. Umelec svetonázor sa prejavuje už vo výbere témy pre svoje dielo, odhliadnuc od toho, že svojím dielom vynáša taký či onaký úsudok o javoch spoločenského života, podnecuje k čomusi, čosi odsudzuje, prebúda určité city, túžby a pod. Na druhej strane tým, že umelec hľadá najvhodnejší spôsob, najvhodnejšie prostriedky na vyjadrenie svojho svetonázoru, spravidla sa pokúša získať preň aj vnímateľov svojho umeleckého diela.

Svetonázor je širší pojem než umenie ako celok, ale iba v tom zmysle, že zahŕňa viac oblastí chápania sveta a vyjadruje viaceré stránky jeho poznania človekom. Na druhej strane relatívna samostatnosť umenia a jeho vývinu sa prejavuje v tom, že umenie je schopné pôsobiť — spolu s inými faktormi — na vytváranie nových svetonázorových koncepcií, na ich rozširovanie, na potláčanie starých, prekonaných názorov a hodnôt, že je schopné

vytvárať pokrokové ideály,

ideály socialistickej spoločnosti, ktoré zodpovedajú úsiliam o harmonické rozvinutie ľudskej osobnosti.

Schopnosť vytvárať ideály lepšieho, správnejšieho, krajšieho života je jedným z najdôležitejších príspevkov umenia k procesu formovania socialistickeho svetonázoru, pretože všeobecné záujmy budovania socialistickej spoločnosti musia sa neprestajne naplňovať konkrétnym obsahom vo všetkých oblastiach ľudskej činnosti. Vytvorenie kvalitatívne nových hmotných predpokladov života človeka za socializmu prináša so sebou uvoľnenie ľudských tvorivých síl. Svetonázorové aspekty umenia v tomto procese fungujú ako determinant hodnotovej orientácie tvorcov i konzumentov umenia; na jednej strane sú vyjadrením rozpoznaní pokrokových spoločenských tendencií u tvorcov umenia, na druhej strane stimulujú, alebo majú či môžu stimulovať ich ďalší rozvoj, ich prehlbovanie a rozširovanie u konzumentov umenia. Prostriedkom, metódou na dosiahnutie týchto cieľov je využitie schopnosti umenia podnecovať v ľuďoch náklonnosť k tým spoločensko-politickým a mravným ideálom, v duchu ktorých umelec vytvára svoje diela. Ide o využitie *politickej funkcie umenia*.

Ak hodnotíme funkciu umenia pri vytváraní socialistickeho svetonázoru, musíme v zásade vychádzať z toho, že spomenutá harmonickosť, stupeň harmonického rozvoja ľudskej osobnosti je v podmienkach rozvinutej socialistickej spoločnosti najdôležitejším znakom a meradlom pokroku. Umenie v socialistickej spoločnosti získalo oproti predchádzajúcim obdobiam svojho vývinu kvalitatívne novú funkciu, ktorá výrazne zasahuje do oblasti svetonázoru: ako jeho úloha sa čoraz nástojčivejšie pociťuje schopnosť vytvárať estetické hodnoty, ktoré by na rovine umeleckého stvárnenia adekvátnymi prostriedkami odrážali novú spoločenskú skutočnosť a predovšetkým nové možnosti a *perspektívy* jej ďalšieho rozvoja. Tu vystupuje do popredia *ideovo-estetická funkcia umenia*.

Harmonický rozvoj osobnosti môže byť — a v našich súčasných podmienkach neraz ešte stále je — narušovaný tými potrebami alebo „potrebami“, ktoré nie sú v súlade so socialistickým svetonázorom, no predsa sa vyskytujú aj v socialistickej

spoločnosti. Máme na mysli predovšetkým tzv. prežitky minulosti malomeštiackeho razenia, ktoré vyvolávajú rozmanité pseudopotreby, zamerané spravidla na samoúčelné hromadenie materiálnych hodnôt. Uspokojovanie týchto pseudopotrieb je možné vďaka ustavične sa zlepšujúcim prostriedkom materiálneho rozvoja socialistickej spoločnosti. Táto skutočnosť na prvý pohľad vyvoláva dojem, že zlepšené materiálne podmienky majú ako svoj priamy následok rozšírenie malomeštiackych tendencií.

Tento povrchný dojem je však vybudovaný na nesprávnom predpoklade o bezprostrednej závislosti medzi uspokojovaním spomenutých pseudopotrieb a rozvojom materiálneho základne spoločnosti. Súvislosť tam, pravda, je, a je veľmi tesná, avšak — čo je najdôležitejšie — je priamo určená a vo svojich konečných dôsledkoch modifikovaná vedomím ľudí, ich svetonázorom. V tejto súvislosti možno spomenúť, ako napr. niektorí západní „sovietskologovia“ predpovedali, že so zvýšením materiálneho blahobytu pracujúcich Sovietskeho zväzu nevyhnutne sa musia prejaviť spotrebiteľské tendencie a nálady, že musí nevyhnutne zosilnieť psychológia individualizmu a egoizmu. Ich omyl spočíval predovšetkým v tom, že nebrali do úvahy svetonázorovú vyspelosť sovietskych ľudí.

Postavenie problému dáva tušiť, že práve v tejto oblasti sa výrazne prejavujú svetonázorové aspekty umenia, predovšetkým jeho *vychovná funkcia*, prostredníctvom ktorej umenie zasahuje do každodenného života ľudí a ovplyvňuje ich myslenie a cítenie, môže tlmiť vznik spomenutých pseudopotrieb a orientovať svojich vnímateľov na uspokojovanie špecificky ľudských potrieb, napr. potreby vnímania krásy. Funkciou umenia zo svetonázorového hľadiska je totiž zabrániť rozvíjaniu uvedených malomeštiackych tendencií, ktoré vedú ku konzumnému spôsobu života. Umenie im zabraňuje rozvíjať malomeštiacke tendencie tým spôsobom, že rozvíja tvorivé schopnosti človeka, jeho schopnosť vnímať krásu vo svojom okolí, v ľuďoch a v ich vlastnostiach, vo svojej činnosti, v pozitívnej práci pre spoločnosť, že usmerňuje *vytváranie nového, socialistického životného spôsobu*. Ako vidíme, výchovná funkcia umenia je tesne spojená s funkciou ideovo-estetickou a politickou. Iba vo vzájomnej súčinnosti a pri správnom využití všetkých funkcií umenia pomáha umenie dosiahnuť taký stupeň vyspelosti občana socialistického štátu, že ho charakterizuje vysoko *kultúrny spôsob života* vo všetkých oblastiach. Týmto pôsobením môže umenie výrazným spôsobom prispieť k formovaniu socialistického svetonázoru.

Kritika konzumného vzťahu k životu,

ktorá je významnou súčasťou svetonázoru socialistického človeka, môže byť účinná iba vtedy, keď väčšina ľudí začne pociťovať potrebu riešiť problém vlastnej schopnosti vytvárať, resp. vnímať duchovné hodnoty. Umenie vplýva na svetonázorový pokrok svojom schopnosťou rozvíjať a formovať skutočné ľudské potreby, najmä potrebu harmonizovať sféry rozumu a citu, racionality a emocionality, odbornú a estetickú stránku rozvoja, oblasť etiky i oblasť vedy a pod. Táto *schopnosť harmonizovať ľudské potreby* sa neobmedzuje iba na akési zladovanie potrieb, ktoré sa už prejavili, ale hlavný význam umenia sa z hľadiska formovania socialistického svetonázoru posúva na rovinu procesu vzniku týchto potrieb, presnejšie ich *vytvárania a zdokonaľovania*. Umenie sa môže na tomto vzniku zúčastniť a úlohou socialistického umenia je, aby podporovalo vytváranie a zdokonaľovanie *potreby tvoriť, potreby rozvíjať svoje mravné hodnoty a potreby rozširovať svoje znalosti* v duchu vedeckého svetonázoru. Treba mať vždy na zreteli, že vytváranie, zdokonaľovanie a v najlepších prípadoch aj uspokojovanie týchto potrieb bolo vždy cieľom ozajstného umenia.

Socialistické umenie sa pokúša spomenutý cieľ realizovať v podmienkach rozvinutej beztriednej spoločnosti. Zo svetonázorového aspektu teda plní aj funkciu kultúrnej sebareflexie národa: prostredníctvom umenia národ zaujíma stanovisko k svojej kultúrnej minulosti. Toto stanovisko nesmie byť ani zaslepeným staromilstvom, ale ani bezohľadným odmietaním všetkého „starého“ v prospech „nového“. V. I. Lenin sa s ironickým úsmevom vyjadroval o abstraktnom úsilí dosiahnuť niečo nové, „čo by muselo byť také nové, aby v ňom nebol ani gram starého“.

Podľa Leninových slov treba najlepšie hodnoty minulých kultúr chápať ako *vychodisko* pre rozvoj nového umenia, ktoré je súčasťou socialistickej kultúry. V rozhovore s Klárou Zetkinovou položil V. I. Lenin otázku, ktorá obsahovala už aj celkom jasnú odpoveď: „Prečo by sme sa odvracali od skutočne krásneho, prečo by sme ho odmietali ako východisko pre ďalší rozvoj iba z toho dôvodu, že je »staré«?.“

Z týchto Leninových myšlienok jasne vyplýva, že osvojovanie si hodnôt kultúrneho dedičstva nesmie byť nikdy pasívne, ale musí byť aktívne, tvorivé, uskutočňované z pozícií marxistického svetonázoru, lebo „iba svetonázor marxizmu je skutočným vyjadrením záujmov, hladísk a kultúry revolučného proletariátu“ (V. I. Lenin). Tento aktívne tvorivý prístup však neznamená, že klasické kultúrne dedičstvo je potrebné nevyhnutne prispôbovať požiadavkám potreby a pritom nebrať do úvahy jeho vzdialené ciele. Lebo umenie dokáže tým lepšie spoluformovať svetonázor harmonického človeka, čím intenzívnejšie bude budovať na tých svojich pokrokových tradíciách, ktoré odmietali anarchisticko-individualistické, antihistorické a antirealistické koncepcie buržoázneho umenia. Okrem toho treba v tejto súvislosti brať do úvahy aj *poznávaciu funkciu umenia*. Umelecké diela, keďže sú viazané na určité umelecké prostriedky, odovzdávajú sa z pokolenia na pokolenie a slúžia ako prostriedok ideovoumeleckej, mravnej a svetonázorovej výchovy nových pokolení.

Vedeckotechnická revolúcia a nová funkcia umenia

Umenie je významnou zložkou socialistickej kultúry. Postavenie umenia, umelcov a ich diel do značnej miery poukazuje na vyspelosť socialistickej spoločnosti a na životný spôsob jej príslušníkov. V procese vedeckotechnickej revolúcie, v podmienkach socializmu význam umenia a literatúry — ako činiteľov spoluformujúcich svetonázor ľudí — dostáva sa najmä v prvých štádiách rozvoja vedeckotechnickej revolúcie do popredia. Umenie prestáva byť momentom či dekoráciou a stáva sa prvkom nového, socialistického svetonázoru občanov novej, socialistickej spoločnosti, ktorá jedine umožňuje a zaručuje humánne využitie výsledkov vedeckotechnického pokroku.

Vzhľadom na to, že integrovanie umenia — a kultúry vôbec — s celkom novej sociálnoekonomickej štruktúry spoločnosti prebieha za neprestajného tlaku intenzívneho technického rozvoja, ktorý absorbuje mnoho tvorivých síl človeka, prejaví sa význam umenia predovšetkým v dvoch smeroch: jednak ako faktor, ktorý *pomáha rozvíjať tvorivé kvality ľudí*, najmä *schopnosť produktívnej predstavivosti*, a jednak ako faktor, ktorý *podporuje všestrannú kultiváciu ľudských síl*.

Umenie a umelecké diela majú osobitný význam aj pri starostlivosti o duševné zdravie a duševnú hygienu ľudí. Vhodné kultúrne prostredie pomáha ľahšie prekonávať rozličné ťažkosti, kompenzovať nervové napätie a rastúci pocit zodpovednosti vedúcich kádrov a pomáha spestrovať životný stereotyp; vnáša do života ľudí hravosť a radosť z objavovania krásy.

Uvedené stránky umenia, ale aj ďalších oblastí kultúry, vystúpia najviac do popredia v procese vedeckotechnickej revolúcie, rozvíjanej v podmienkach vyspelej socialistickej spoločnosti, pretože v nich sa výrazne prejavuje príspevok umenia k formovaniu celostnej osobnosti človeka a k formovaniu pokrokového socialistického svetonázoru.